

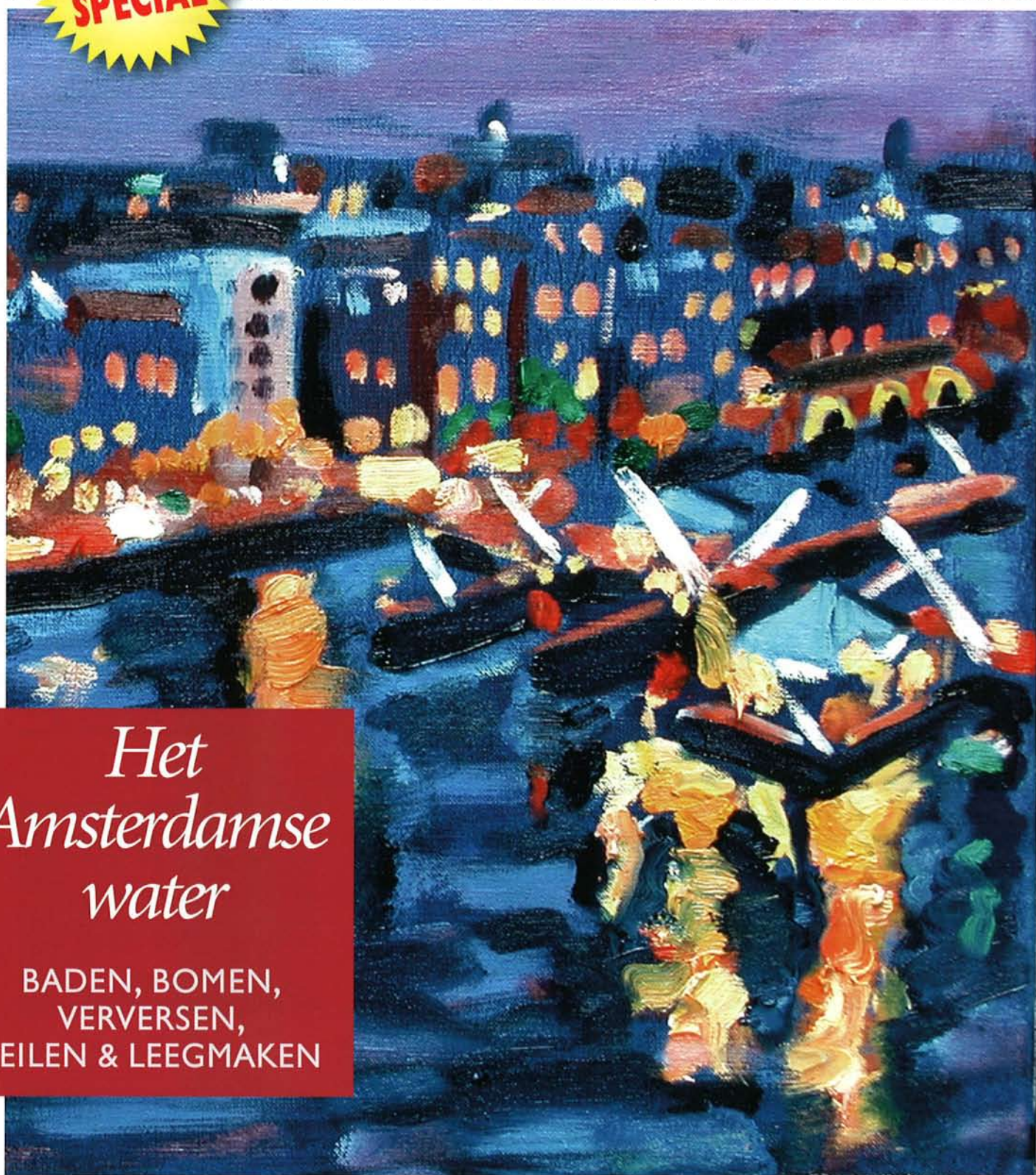
ONS AMSTERDAM

MAAGT EN VERLEDEN VAN AMSTERDAM JULI/AUGUSTUS 2010 NUMMER 7/8

**ZOMER-
SPECIAL**

Het Amsterdamse water

BADEN, BOMEN,
VERVERSEN,
PEILEN & LEEGMAKEN

WATERBEWAKERS VAN DE STAD **AMSTERDAM REDT URK**
STORMVLOED BREEKT ZEEBURGERDIJK DE EERSTE BADKAMERS
ALLE GRACHTENGEVELS OP EEN RIJ **860 SPEELPLAATSEN**

De badkamer van het echtpaar Nathusius-Rosenthal, Herengracht 476, rond 1900 ontworpen door Architectenbureau Ed. Cuypers.

STADSARCHIEF AMSTERDAM

Water is iets om over te varen, wisten al de eerste Amsterdammers. Om in te vissen ook. Onder bepaalde voorwaarden kon je het zelfs drinken. Maar dat je er jezelf ook mee zou kunnen *wassen*, was lang geen populaire gedachte. Pas na 1850 veranderde dat. En rond 1900 werd die omslag ook zichtbaar in de woninginrichting. Een aparte badkamer werd voor de elite een prestigeobject. Amsterdamse sanitairleveranciers speelden daarbij een hoofdrol.

Badkamer in tulpenzwart uit catalogus 7A van Peck & Co, ca. 1930. Op Nieuwendijk 74 stichtte George Peck jr in 1857 met J.H.M. Leonhardt (ook verzamelaar van topografische prenten) een winkel in buizen en waterleidingen die uitgroeide tot een toonaangevende sanitair-technische groothandel en tot ca. 1975 bestond.

STADSARCHIEF AMSTERDAM

TEKST: Natasja Hogen

De n in hu

De geboorte van

Op badkamergebied was Amsterdam internationaal bepaald geen trendsetter. De oudste baden van Europa stammen van ver voor onze jaartelling. De Romeinen kenden uitgebreide thermen (badinrichtingen) en ook de eerste openbare toiletgelegenheden stammen uit deze tijd. In de Middeleeuwen en de Renaissance viel de hygiënische standaard echter ernstig terug. Baden werd zelfs gezien als een gevaar voor de gezondheid. Ook het toilet verdween; de behoefte deed men op straat of in een hoek in huis.

atste ruimte is

de badkamer (1850-1945)

Die ontwikkeling kwam de volksgezondheid natuurlijk niet ten goede en epidemieën waren aan de orde van de dag, ook in Amsterdam. Zowel de mens als de stad vervuilde ernstig, maar eeuwenlang werd het verband daarvan met de pest, de cholera en andere ziekten nauwelijks gelegd. Pas in de tweede helft van de 19de eeuw kwam hier duidelijk verandering in. Dat was allereerst te danken aan nieuwe medische ontdekkingen en analyses: met behulp van moderne microscopen werden ziekteverwerkers als bacteriën en virussen ont-

dekt. Ook kwamen er technische innovaties die het makkelijker maakten de vervuiling te lijf te gaan. Voor een goede hygiëne zijn immers een paar elementen essentieel: efficiënte toevoer van schoon water (voor drinken en wassen), snelle afvoer van afval (stadsreiniging, dus) en vuil water en fecaliën (riolering), goede ventilatie en veilige technieken om woningen (en water) te verwarmen.

Een eerste duidelijke blijk van het nieuwe denken was het *Verslag aan den koning over de vereisten en inrichting van ar-*

beidswoningen van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs (1855). Over de bestaande toestand, vooral in de steden, velde het Instituut een vernietigend oordeel. Het dringendst moest er iets gebeuren aan de afvoer van huisvuil en fecaliën, de drinkwatervoorziening en de ventilatie van de woning.

Amsterdam had in december 1853 zijn eerste waterleiding gekregen, vanuit de duinen naar een pomp bij de Haarlemmerpoort. Initiatiefnemer was de particuliere Duinwatermaatschappij, met Engels kapitaal. Hoewel de Amsterdamse advocaat en

romanschrijver Jacob van Lennep het boegbeeld was, zagen Amsterdamse ondernemers en de gemeente er aanvankelijk niets in. Vrij snel kwamen er tientallen openbare tappen bij en geleidelijk werd het buizenstelsel doorgetrokken naar de huizen van rijke en later ook armere Amsterdammers. Voorheen werd het drinkwater door particulieren vanuit de Vechtstreek naar Amsterdam gevaren en opgeslagen in waterkelders. Ook was er uit diep geboorde putten opgepompt grondwater, vaak nogal troebel. Maar wie geen van beide kon betalen, dronk soms nog vies grachtwater, met alle gevolgen van dien.

De eerste badkamers

Ook wat betreft de stadsreiniging en de sector 'pies & poep' liet de gemeente het initiatief lang aan particulieren. Zo kreeg de ondernemende arts en weldoener Samuel Sarphati in 1848 het alleenrecht tot het ophalen van huisvuil en fecaliën en het legen van de stedelijke beerputten. Pas rond 1860 begon de gemeente met de aanleg van een rioleringsstelsel. In 1884 werd het eerste gemeentelijke centrale pompstation opgeleverd, aan het eind van de 19de eeuw was ongeveer 40% van de Amsterdamse huishoudens op het (helaas haperende) rioleringsstelsel aangesloten. Dankzij de aanleg van particuliere gas- en elektriciteitsnetwerken, die rond 1900 werden overgenomen en uitgebreid door de gemeente, kwamen bovendien twee moderne energiebronnen beschikbaar voor steeds meer inwoners.

Al die ontwikkelingen leidden tot een nieuwe ruimte in het woonhuis: de badkamer. Bij de bouw van de nieuwe dure woningen rond het Vondelpark in de tweede helft van de 19de eeuw werd een badkamer vaak al standaard in de woningplattegrond

Sanitair bleef lange tijd bar duur

opgenomen. De arbeiderswoning zou het nog tot halverwege de 20ste eeuw moeten stellen met een eenvoudig privaat of soms het multifunctionele lavet. Voor de welgestelden was de badkamer behalve functioneel, ook een manier om hun welstand en verfijnde smaak te laten zien.

Door de geweldige (maar slecht verdeelde) economische opbloei van Amsterdam na de opening van het Noordzeekanaal in 1876 kon de Amsterdamse elite alsnog aansluiting vinden bij de snelle ontwikkeling van de sanitaire techniek. In Engeland werden al in de 18de eeuw de eerste (kostbare) toiletten met een spoelsysteem ontwikkeld en in Frankrijk en de Verenigde Staten kregen begin 19de eeuw herenhuizen een badkamer. De meeste herenhuizen in Amsterdam beschikten rond 1850 al wel over een toilet in de woning, maar pas ruim daarna zouden badkamers in de mode raken. Toen dat gebeurde groeide uiteraard de vraag naar sanitair en al snel ook het aantal bedrijven dat daarin handelde. Grote buitenlandse firma's waren onder andere Shanks (Verenigde Staten), Johnson & Brothers (Engeland) en Porcher (Frankrijk). Vooral de Amerikaanse invloed was sterk: in de VS waren al vroeg strenge

'sanitation laws' afgekondigd, waardoor de sanitairhandel lucratief werd.

Sanitair wordt industrie

In Amsterdam was de firma Peck & Co een van de bekendste sanitairfirma's, naast Heystee, Smit & Co en Th. van Heemstede Obelt's Sanitair Technisch Bureau. George Peck, oprichter van Peck & Co, was van 1854 tot 1857 in dienst van het Britse bedrijf John Aird, dat het exclusieve recht had op de levering van sanitaire producten van de Duinwatermaatschappij. Toen in 1857 het contract tussen de Duinwatermaatschappij en John Aird afliep, sprong George Peck in het gat. Een goede gok: inmiddels konden steeds meer Amsterdammers het zich veroorloven zich aan te sluiten op gas en water. Peck & Co legde zich echter niet alleen toe op het ontwerpen, leveren en aansluiten van badkamers; de firma was ook graag kandidaat voor de aanleg van bijvoorbeeld openbare rioleringsystemen en waterpompen. Peck & Co groeide mee met de technologische ontwikkelingen: bewaard gebleven catalogi tonen zeker tot Tweede Wereldoorlog een zeer uitgebreid assortiment dat zich constant vernieuwde.

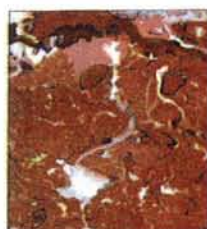
Hoewel de Amsterdamse firma's veel

Marmersoorten
voor wastafels
en ombouwen
uit de catalogus
van Charles
Blanc, 1908.

COLLECTIE
ALICE ERNEST

Marbres fins pour

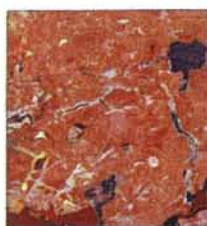
N° 1. — Rouge Royal (1re série).

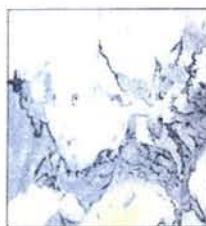
N° 2. — Bleu fleuri (1re série).

N° 3. — Rosé vif (1re série).

N° 4. — Rouge de Carica (1re série).

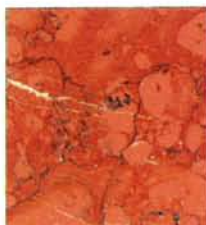
N° 5. — Arabescato (2e série).

N° 6. — Jaune fleuri (2e série).

N° 7. — Brèche Violette (2e série).

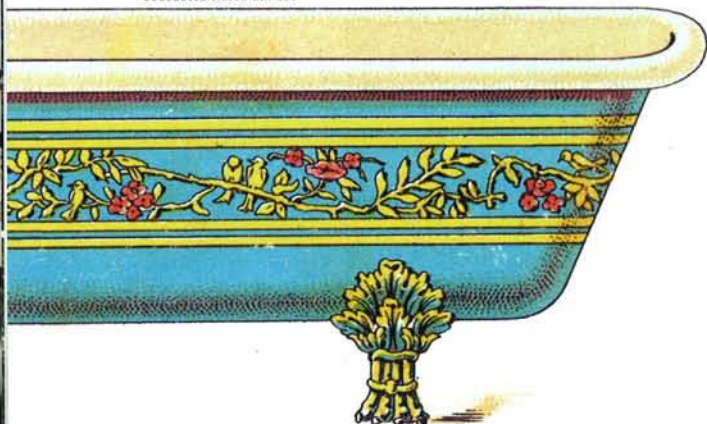
N° 8. — Rosé Corail (2e série).

N° 9. — Arniccia (2e série).

Decoratiepatronen voor emailen badkuipen uit de
catalogus van Etablissements Blanchère, 1919.

COLLECTIE ALICE ERNEST

sanitair zelf produceerden, bestond hun assortiment voor een belangrijk deel uit producten van de grote buitenlandse producenten. Voor degenen met een ruim budget was het daarnaast mogelijk om sanitair op maat te laten maken. Zo vermeldde Peck & Co in zijn catalogi dat "een aanvraag om maatwerk mogelijk is, wanneer niet gevonden in het afbeeldingenboek." Met de stijgende vraag naar sanitaire producten kwam de massaproductie langzaam op gang, maar sanitair bleef lange tijd bar duur.

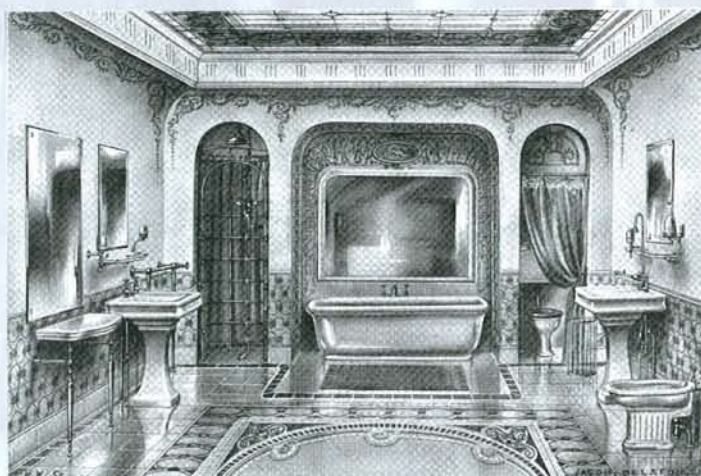
Het belangrijkste reclamemiddel waren catalogi. Deze rijk geïllustreerde en luxe vormgegeven boekwerken gaven niet alleen een beeld van alle losse onderdelen, maar ook voorbeelden van complete badkamers. Bovendien toonden ze decoratiepatronen en materialen. Tegelijk werden ze gebruikt voor promotie van de firma: veel catalogi tonen foto's en tekeningen van winkels, fabrieken en werkplaatsen of platen die de geschiedenis van het sanitair verbeelden.

Tegel vervangt tapijt

Bij het ontwerpen van een badkamer was doorgaans geen architect betrokken, omdat ze werden ingepast in bestaande woningen. De meeste sanitairfirma's hadden bovendien eigen ontwerpers in dienst en konden alle aansluitingen verzorgen. In speciale toonkamers konden opdrachtgevers in één opdracht een complete badkamer bestellen.

Een 'salle de bains de grand luxe' uit de catalogus van Jacob Delafon uit 1913.

COLLECTIE ALICE ERNEST

Titelblad van de catalogus van Charles Blanc, juni 1912.

COLLECTIE ALICE ERNEST

Meubles-toilettes

CHARLES BLANC
PARIS

N° 10. — Escalote (3e série).

N° 11. — Inspé rouge antique (3e série).

N° 12. — Onyx nuagé (3e série).

N° 13. — Paonazo bréché (3e série).

N° 14. — Vert Campan (4e série).

N° 15. — Griotte d'Italie (4e série).

N° 16. — Brèche Sanguine (4e série).

N° 17. — Onyx d'Algérie (4e série).

N° 18. — Onyx du Brésil (3e série).

Nota. — Il est conforme aux règles de l'art et admis que les marbres de couleur peuvent être mastiqués et consolidés par des agrofes.

Advertentie van
A.C.M. van Etten voor
centrale verwarming
in het tijdschrift
*Het huis oud en
nieuw*, 1907.

Catalogi en toonkamers verleiden de klanten

Anders lag het natuurlijk bij chique 'onder architectuur' te bouwen woningen waarin meteen al een badkamer voorzien was. In een catalogus van Porcher richt de firma zich bijvoorbeeld nadrukkelijk tot de architect. Niettemin zullen er niet erg veel door toparchitecten zijn ontworpen, vanwege de hoge kosten van maatwerk.

De Amsterdamsche Duinwatermaatschappij heeft een belangrijke rol gespeeld bij de popularisering van de badkamer. In 1854 gaf ze een eerste boekje uit – *De voordelen der Duinwaterleiding* – met onder meer zestien voorbeelden van badkamers, losse toestellen en sanitair. Die waren nog heel eenvoudig, met weinig versiering. Na 1880 werden de aangeprezen badkamers bepaald luxueus. Inmiddels hadden ook sommige Amsterdammers buiten de echte elite een badkamer, zodat de echte rijken zich weer wilden onderscheiden door een nog fraaiere versie. De eerste badkamers waren ingericht als een verlengstuk van de slaapkamer, met tapijt, gordijnen en behang aan de muur. Maar tegen het einde van de 19de eeuw werd de ruimte steeds steriel door de toepassing van tegelwerk en andere gladde, hygiënische materialen.

Waskom in blad

Het sanitair, zoals de waskom en het bad, kregen aanvankelijk vaak een houten ombouw. Baden waren daarnaast vaak voorzien van een opstand of baldakijn. In Frankrijk ontstonden de 'cabinets de toilettes', houten meubelstukken waaruit een wastafel, bidet of zelfs een heel bad geschoven kon worden. In veel Franse catalogi zijn deze meubelstukken terug te vinden en ook in Nederland kwamen soortgelijke boudoirs voor. Deze afwerking van het sanitair was ingegeven door een aantal motieven. Ten eerste werd de samenleving in de 19de eeuw steeds preutser. Overdagde decoratie moest de baden, wasbaken en toiletten camoufleren door ze op gewone meubelstukken te laten lijken. De ombouwen werden geplaatst om de techniek te verhullen – of juist het ontbreken daarvan. Zo hadden wastafels in de eerste helft van de 19de eeuw vaak geen afvoer, maar werden ze geleegd in een emmer. Een ombouw onttrok deze aan het zicht. Na 1880 verdween de ombouw en verzonk de waskom in het blad. Want dankzij de voortschrijdende techniek werden wastafels onverplaatsbaar door toevoeging van een (warm)watervoorziening

en afvoer. Aanvankelijk werd het meeste sanitair gemaakt van geëmailleerd ijzer, later steeds vaker van porselein.

In de laatste decennia van de 19de eeuw waren met name in Frankrijk voor het ontwerp van badkamers de uitbundige Louis XVI- en Empirestijlen erg populair, zoals goed te zien is in catalogi uit deze tijd. In Nederland was tot omstreeks 1920 naast een sobere variant van de Louis XIV-stijl vooral een Duitse, rationele stijl populair. Die onderscheidt zich vooral door veelvuldig gebruik van marmer. Deze stijlverschillen vinden we terug in de catalogi en advertenties. De firma Korsten adverteert bijvoorbeeld met een zwerige gedecoreerde badkamer in min of meer Franse stijl, terwijl de firma Van Heemstede Obelt een veel strakkere inrichting laat zien.

Douche krijgt voorkeur

Na 1910 werd de badkamerinrichting veel minder weelderig. De grote meubelstukken en overdadige decoratie verdwenen uit de badkamer. Ze maakten plaats voor een medisch-hygiënische stijl, waarbij het sanitair niet langer werd verhuuld. Materialen moesten gemakkelijk zijn schoon te houden en ongevoelig voor krassen, waarin bacteriën zich kunnen verzamelen. Zo wordt in de catalogi van Peck & Co duidelijk vermeld dat het product onbeperkte garantie heeft tegen haarscheurtjes. De douche krijgt steeds vaker de voorkeur boven het bad. Deze 'versobering' van de badkamer betekende echter niet dat er bij het ontwerp geen aandacht meer werd besteed aan uitrusting en stijl: de variatie in het aanbod bleef groot. Hoewel voornamelijk in wit afgebeeld, waren de verschillende onderdelen in allerlei kleuren en voorzien van diverse motieven leverbaar. In catalogus 7A van Peck & Co (rond 1930) staan op de eerste pagina's drie felgekleurde badkamers afgebeeld, in tulpenzwart, zacht lila, en Kopenhagen Blauw. De accessoires en poten van de wastafels zijn uitgevoerd in goud. Deze badkamers zijn ontworpen in de stijl van de Art Deco. De prominente positie van deze afbeeldingen in de catalogus doet vermoeden dat dergelijke in onze ogen vrij heftig gekleurde badkamers destijds erg populair waren. Tot de Tweede Wereldoorlog blijft de Art Deco de boventoon voeren in de verschillende catalogi. ■

N. Hogen studeert architectuurgeschiedenis.

Advertentie in het tijdschrift

Wendingen, ca. 1910. De kleurrijke Theo van Heemstede Obelt (kortweg Obelt; 1857-1919) was zoon van een werfbaas op de Hoogte Kadijk. Hij behaalde in Londen het diploma 'Sanitary Engineer' en richtte in Amsterdam een Sanitair Technisch Bureau op. Obelt introduceerde hier porseleinen badkuipen en centrale verwarming en mocht de badkamers van paleis Het Loo inrichten. In 1882 opende hij zijn vermaarde luxe zwembad aan de Ruijterkade tegenover de brandweerkazerne. Na het zwemmen in gefilterd IJwater, kon men er een warm bad nemen. Obelt was een promotor van het (omstreden) dameszwemmen.

Advertentie van J.G. Korsten, kort na 1900.

STADSARCHIEF AMSTERDAM